11. kép

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának küldöttsége meglátogatja azt a bölcsődéből átalakított átmeneti szállást, amelyet az előző év márciusában rendeztek be Debrecenben a Romániából áttelepülők számára.
Debrecen, 1989. február 5. Fotó: Oláh Tibor. MTI/MTVA, AF__OB198902050015.

Kaszás Veronika

Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának együttműködése a rendszerváltás éveiben

Összefoglalás:

A hidegháború időszakának lezárultával és a keleti blokk országainak átalakulásával az 1980-as évek végén – 1990-es évek elején az európai menekültpolitika teljesen új értelmet nyert. Magyarország a Varsói Szerződés tagállamai közül elsőként csatlakozott az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez, kölcsönös érdekek mentén, és 1989 októberétől helyet adott az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR) irodájának. A tanulmány bemutatja, hogy a magyar csatlakozást követő két évben, a jugoszláviai háború 1991-es kezdetéig miként igyekezett az UNHCR az 1951-es egyezmény által képviselt értékek és egyúttal a mögötte álló nyugati országok megváltozott érdekei mentén formálni az újonnan felépülő magyarországi menekültügyi intézményrendszert, ami a szocializmus évtizedeinek öröksége és a nyugati demokrácia erős elvárásai közötti kettős hatás alatt, az átalakulást kísérő, társadalmi feszültségekkel járó gazdasági kihívások közepette bontakozott ki.

A kutatás elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltárban elérhető külügyminisztériumi és belügyminisztériumi iratokra, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága genfi levéltárának archívumaira, francia diplomáciai dokumentumokra[1], sajtóforrásokra, valamint a magyar menekültügy történetének szereplőivel, szemtanúival készített interjúkra támaszkodva mutatja be ezt az időszakot.

Kulcsszavak:

UNHCR, menekültek, 1951-es genfi menekültügyi egyezmény, magyarországi rendszerváltás, hidegháború

1 A szerző köszönetét fejezi Kecskés D. Gusztávnak a francia Külügyminisztérium Levéltára (*Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve)* iratainak rendelkezésre bocsátásáért.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a keleti blokk országai

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának Hivatalát (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR) az ENSZ Közgyűlése 1950. december 14-én elfogadott 428. számú határozata hozta létre, eredetileg három évre szóló mandátummal. A szervezet 1967-ig kizárólag az európai menekültek ügyére fókuszálva.[2] A genfi székhelyű, 1951. január 1-től működő UNHCR munkájának középpontjában a menekültek nemzetközi védelmét szabályozó 1951. évi genfi egyezményben, illetve a földrajzi és időbeli korlátozásokat eltörlő 1967. évi jegyzőkönyvben foglalt jogok és kötelezettségek érvényesítése áll.

A hidegháború időszakában az UNHCR koordinálásával kiépített menekültügyi rendszerben a szocialista országokból Nyugatra érkező menekülteknek stratégiai jelentőségük volt: a keleti és a nyugati blokk közti ideológiai versengés eszközeként a kommunizmus kudarcát demonstrálták.[3] A kialakított menekültügyi rendszer támogatottsága és nemzetköziesedése is leginkább annak volt köszönhető, hogy az egyúttal a nyugati értékek melletti kiállást, azok magasabbrendűségének bizonyítását jelentette.[4] Nem meglepő, hogy a Szovjetunió és a keleti blokk országai – köztük Magyarország – az UNHCR felállítását célzó tárgyalásokat is bojkottálta, az 1951-es genfi egyezményhez pedig annak létrejöttekor a kommunista országok közül csupán Jugoszlávia csatlakozott.[5] A kezdetben kis létszámú, szerény költségvetésű ENSZ-intézmény működésében és átalakulásában az egyik első mérföldkőnek számított az 1956-os magyar forra-

2 Ambrus 2001, 37. A második világháborút követően az európai menekültek helyzetének rendezésére 1947-ben felállított, 1952 februárjáig működő Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (International Refugee Organization, IRO) az UNHCR „elődszervezetének" tekinthető. Cutts 2000, 15. A második világháborút követően a korábbi szemlélettel szemben lényeges változást jelentett, hogy az egyezmény értelmében immár nemcsak csoportos, de egyéni alapon is azonosíthatóvá váltak a menekültek. Türk–Nicholson 2009, 35–36.

3 Hammerstad 2000, 393.; Morris 2021, 2679.

4 Morris 2021, 2682. Az 1951-es genfi egyezmény szövegezését mintha a kommunizmus elől menekülőkre szabták volna azáltal, hogy a konvenció az állampolgársága szerinti országát az „üldözéstől való megalapozott félelme miatt" elhagyót menekültnek tekintette. Cohen 2012, 99.

5 Jugoszlávia már 1976-ban megállapodást kötött az UNHCR-rel belgrádi iroda nyitásáról. Ettől kezdve az iroda egyre növekvő számban fogadott be menekültkérelmeket: 1989-ben már 7112 személytől, köztük sok Romániából érkező, magyar vagy német nemzetiségű menekülttől, akiknek a többsége harmadik országba kívánt továbbutazni. Lásd: UNHCR Archívum, Refugees, Number 73, March 1990 41.; Kardos 1989, 21., valamint: States Parties to the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol: https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3b73b0d63.pdf (a letöltés ideje: 2025. március 3.).

dalmat követő menekültáradat kezelése.[6] A forradalmat követő évek Magyarország és az UNHCR kölcsönös érdekeken alapuló, ugyanakkor ellentmondásokkal terhelt átmeneti együttműködésének a szovjet blokkon belüli egyedi példáját nyújtják, ám a kapcsolatok 1962-re részben a magyar, részben a szocialista blokk érdekeire hivatkozva holtpontra jutottak.[7]

Az 1951-es genfi menekültügyi konvencióban meghatározott menekültpolitika és a szocialista blokk, köztük Magyarország menekültügyi gyakorlata a hidegháború időszakában két egymással összeegyeztethetetlen szemléletet tükrözött. A szovjet befolyási övezet országai a be- és kivándorlást – mint többnyire egyéni döntésen alapuló, ellenőrizhetetlen folyamatot – alapvetően a politikai ideológiával ellentétes, rendszerellenes tevékenységnek tekintették, így a szocialista országok a határátlépést erőteljesen korlátozták. A megerősített határvédelem és az illegális határátlépőkkel szemben alkalmazott retorziók segítették e politika érvényesítését.[8] A szocialista országok között kétoldalú egyezmények szabályozták az illegális határátlépők visszaadását – szemben a visszaadás tilalmának (*non-refoulement*) az 1951-es genfi egyezmény 33. cikkében rögzített elvével. A közös ideológiai alapokra és a Varsói Szerződés tagállamainak kifelé demonstrált egységére tekintettel két szocialista ország között menekültekről nem lehetett beszélni. Magyarországon is csupán politikai alapon, az állampárt döntése alapján lehetett menekülteket befogadni.[9] A világ más országaiból többnyire továbbutazás szándékával illegálisan Magyarországra érkező néhány tucat külföldivel legfeljebb a Magyar Vöröskereszt került kapcsolatba a szintén genfi székhelyű Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága (ICRC)

6 Zieck 2022, 58.; Kecskés D. 2022, 915–917.

7 Magyar részről a hazatérni kívánó menekültek politikai célokat szolgáló támogatása, míg az UNHCR részéről a Magyarországról családegyesítés céljából kiutazni kívánók segítése jelentette a fő motivációt az együttműködésre. Az 1956–1958 között erősödő kapcsolatok kiemelkedő eseménye volt August Lindt menekültügyi főbiztos budapesti látogatása 1958. január 3–7. között. A családegyesítések elősegítése terén az UNHCR-rel való együttműködést megtagadó magyar vezetés ugyanakkor 1962-re a kapcsolatok megszakítása mellett döntött. Részletesen lásd: Kecskés D. 2017, 474–488.

8 Tóth P. 2001, 33–34.

9 Ahogyan azt a Magyar Népköztársaság alkotmánya (1949. évi XX. törvény) megfogalmazta: „Azok az idegen állampolgárok, akiket demokratikus magatartásukért, a népek felszabadítása érdekében kifejtett tevékenységükért üldöznek, a Magyar Népköztársaságban menedékjogot élveznek.” A gyakorlatban ezt alkalmazták az 1950-es években befogadott néhány ezer görög, majd az 1970-es években pár száz chilei kommunista menekült befogadása során. Tóth J. 1994, 72–73.

megkeresésére.[10] Nem véletlen, hogy Magyarország és általában a kelet-közép-európai térség a történetírásban általában is sokkal inkább mint menekülteket kibocsátó, nem pedig mint befogadó ország jelenik meg.[11]

A hidegháború végével ugyanakkor a menekülteknek a nyugati értékek győzedelmét bizonyító geopolitikai funkciója megszűnt, érdektelenné vált. Az 1980-as évektől kezdve a politikai változásokkal párhuzamosan a nyugati országok befogadókészsége erőteljesen csökkent, miközben a menekültek száma világszerte nagymértékben növekedett.[12] A hidegháborút követő átrendeződések során egyre inkább prioritássá vált a kommunizmus elől elmenekültek hazatelepítése – akiket az előző évtizedekben még tárt karokkal fogadtak.[13] Ez az elmozdulás az UNHCR szemléletváltozásában is tükröződött, amely a kezdetektől folyamatosan törekedett arra, hogy megtalálja a megfelelő egyensúlyt a működésének anyagi feltételeit biztosító nyugati donor országok érdekeinek érvényesítése, valamint alapfeladata, a menekültek védelme és támogatása között.[14]

Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság kapcsolatfelvételének időszakában, az 1980-as évek végén az 1951-es genfi egyezményben részes államok egyre kevésbé kívánták átengedni egy kormányok feletti szervezetnek az irányítást menekültpolitikájuk kialakítása terén. Érvelésük szerint a menedékjogot kérők immár elsősorban nem politikai okokból hagyják el hazájukat, hanem inkább a nyugati országokban biztosított gazdasági és szociális ellátási előnyökből szeretnének részesülni.[15] Az UNHCR munkájához pénzügyi támogatást nyújtó donor országok elégedetlenségét tükrözte, hogy 1985-ben elsősor-

10 Interjú Jantsits Ágnessel, a Magyar Vöröskereszt nemzetközi osztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2009. január 16-án.

11 Frankl 2022, 474–476.

12 Az UNHCR statisztikái szerint míg 1980-ban 5,5 millió, addig 1989-ben 14,9 millió, majd 1992-ben már 18,1 millió a menekültek száma világszerte. Hammerstad 2000, 393. A tanulmány által vizsgált időszakban az UNHCR fő feladatai közt szerepelt mások mellett a malawi, szomáliai, ugandai, elefántcsontparti, guineai menekültek védelme, valamint afgán, namíbiai, kambodzsai menekültek hazatelepítésének segítése. Részletesen lásd az UNHCR 1989., 1990. és 1991. évi jelentéseit: https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1989; https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1990 (a letöltés ideje: 2025. április 8.).

13 Gatrell 2013, 7.

14 A hidegháború időszakát követően az ENSZ-szervezet tevékenységében erőteljesebb szerepet kaptak a nemzetközi humanitárius műveletek, amelyek részben az újabb menekülthullámok megelőzését, megfékezését célozták. Emellett az 1990-es években a visszatelepítések száma is egyre növekvő tendenciát mutatott. Hammerstad 2000, 392–393.

15 Loescher 2001, 237–239.

ban amerikai kezdeményezésre az 1978 óta hivatalban lévő Paul Hartling helyett új, gyakorlatiasabb szemléletű főbiztos után néztek, és választásuk a svájci Jean-Pierre Hockére, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága elnökére esett. Hocké, akinek nevéhez a szocialista országok felé való nyitás, köztük a Magyarországgal való kapcsolatfelvétel kötődik, egyik fő feladatának tekintette, hogy a szervezet munkája ne csupán a befogadó országokra, de a kibocsátó országokra és a menekülés kiváltó okaira is fókuszáljon. Bár hároméves, kényszerű lemondással végződő főbiztosi ideje 1986–1989 között elsősorban a komoly forráshiánnyal és a támogató országok részéről megrendült bizalom mellett működő UNHCR pénzügyi és morális válságának időszakát jelöli,[16] ugyanakkor főbiztosi sikerei közt szerepel Magyarország csatlakozása az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez.[17]

Kölcsönös érdekeltség az együttműködésben

Magyarország és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának kapcsolatfelvétele jól illeszkedik abba a szocializmus keretein belüli relatív nyitási folyamatba, amely a magyar külpolitikát már az 1970-es évektől jellemezte. Ugyanakkor az UNHCR-rel való párbeszéd megkezdését és az 1951-es genfi egyezményhez való csatlakozást elsősorban mégsem Magyarország emberi jogi elkötelezettsége, vagy a nyugati kapcsolatok elmélyítése ösztönözte – annak ellenére, hogy az ország eladósodottsága miatt ebben az időszakban már jelentős mértékben függött gazdaságilag a Nyugattól.[18] Az UNHCR-rel való együttműködés szükséges-

16 Hocké főbiztosi ideje alatt számos megosztó szervezeti és személyügyi döntést önállóan, kormányzati konzultáció nélkül hozott meg, például az UNHCR menekültvédelmi tevékenységének háttérbe szorításáról a helyszíni műveleti tevékenységek térnyerése érdekében. A szervezet több vitatott (pl. Srí Lanka-i, salvadori, vietnámi menekülteket érintő) hazatelepítési programja is Hocké nevéhez kötődik. A donor országok kritikával szemlélték azt is, hogy az UNHCR személyzete és szervezeti költségei jelentősen nőttek ezekben az években, miközben a Főbiztosság növekvő deficittel szembesült. A kormányzati támogatás teljes megvonását végül Hocké egy személyes pénzügyi visszaélése váltotta ki, amelyet követően a főbiztosnak nem maradt más választása, mint a lemondás. Loescher 2001, 248–264. és az UNHCR 1990. évi jelentése: https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1990 (a letöltés ideje: 2025. április 8.).

17 Loescher 2001, 256–257. 1990 januárjától novemberig a norvég Thorvald Stoltenberg vette át a főbiztosi feladatokat, és komoly megszorításokkal szűk egy év alatt sikerült helyrebillentenie a szervezet iránt megrendült bizalmat. Loescher 2001, 265–267. 1991-től 2000-ig a japán Sadako Ogata irányította főbiztosként a szervezetet.

18 Magyarország (Moszkva jóváhagyása mellett) az állam eladósodását egyre növekvő mértékben nyugati hitelekből ellensúlyozta, az elviselhető életszínvonal és egyúttal a társadalmi elégedettség fenntartása érdekében. Lásd: Békés 2021, 41–47.

sége magyar részről az 1987-től Románia felől egyre növekvő számban érkező, komoly politikai, szociális, jogi és diplomáciai kihívást jelentő menekültek miatt merült fel egyre több fórumon 1988 folyamán.[19] Az érvényben lévő jogszabályok és kétoldalú egyezmények értelmében az illegális határátlépőket, illetve a legálisan érkező, de Magyarországon illegálisan túltartózkodó román állampolgárokat Magyarországnak vissza kellett volna adnia a román hatóságoknak, akik kegyetlen megtorló intézkedéseket alkalmaztak a szabálysértőkkel szemben.[20] Bár országgyűlési képviselők már 1988 márciusában kezdeményezték parlamenti indítványban a Menekültügyi Főbiztossággal való kapcsolatfelvételt, a pártvezetés csupán 1988 őszétől vette komolyabban fontolóra a kérdést.[21] 1988. szeptember 15-én Varga István, a genfi magyar ENSZ-képviselet vezetője, majd szeptember 16-án a magyar Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának vezetője, Görög János tárgyalt az ENSZ Menekültügyi Főbiztosával, Jean-Pierre Hockével az együttműködés lehetőségéről.[22] Bár Magyarország ekkor még nem érezte magát késznek az 1951-es genfi egyezményhez való csatlakozásra, a magyar vezetést foglalkoztatta a kérdés, milyen formában tudna az UNHCR részt vállalni a Magyarországot sújtó anyagi terhekből.[23] A menekültügyi egyezménnyel szemben a belső vitákban az volt a legfőbb magyar kifogás, hogy nem tesz különbséget a magyar és nem magyar nemzetiségű menekültek közt, azaz az erdélyi magyaroknak is csupán a külföldiekre vonatkozó jogokat

19 A kisebbségek felszámolását és a homogén román nemzetállam megteremtését célul kitűző Nicolae Ceauşescu pártfőtitkárságának idején az egyre rosszabbodó helyzet elől a hivatalos adatok alapján 1987-ben mintegy 6000, 1988-ban már több mint 13 000 többségében magyar nemzetiségű erdélyi menekült érkezett Magyarországra, azzal a szándékkal, hogy ott letelepedjen le, vagy harmadik országba, Nyugat felé utazzon tovább. Tóth P. 2001, 38. Lásd még: Földes 2007, 453–459.; Bottoni 2021, 287–288.

20 A Belügyminisztérium iratai szerint 1988 áprilisáig az illegális határátlépők visszaadási aránya még 50% felett volt, de 1989 februárjára részben a közvélemény, illetve a nem állami szervezetek fellépésének köszönhetően ez az arány már 3% alá szorult. Lásd: Kaszás 2015, 61–67.

21 Király Zoltán felszólalása. *Országgyűlési Napló*, 1985. III. kötet, Az Országgyűlés 41. ülése, 1989. március 10. 3495–3496.

22 Az UNHCR már ezt megelőzően is számos forrásból, köztük nyugat-európai emigráns magyar szervezetektől, egyházi és jogvédő szerveződésektől kapott tájékoztatást a romániai menekültek nehézségeiről. UNHCR Archives (Genf) Refugee Situations – Special Groups of Refugees – Hungarian Refugees in Romania (11/3/10-100.ROM.HUN).

23 UNHCR Archives Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN) 1987–1994, Note for the file, High Commissioner's meeting with Dr. Janos Görög, Head of International Law Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Hungarian People's Republic on 16 September 1988 (1988. szeptember 26.); *Magyar Hírlap* 1988. szeptember 30. 2.

biztosítaná, miközben más országokból érkező menekültek korlátozás nélküli befogadására kötelez.[24] A konzultációk során ugyanakkor az UNHCR is megfogalmazta a donor országok azon elvárását, hogy Magyarország elsősorban a magyar nemzetiségű menekülteket integrálja, míg a más nemzetiségűeknek az UNHCR segítene befogadó országot találni.[25] A menekültek növekvő száma mellett 1989. januárra végül megérett a döntés a magyar vezetésben az egyezményhez való csatlakozásra,[26] amelyet a Magyar Vöröskereszt és több ellenzéki szervezet és egyesület is sürgetett.[27] A politikai és szakértői szintű szakmai konzultációk 1989 első hónapjaiban mind Budapesten, mind Genfben intenzívvé váltak.[28] 1989. február 5–20. között a Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttsége utazott Magyarországra, amely alapvetően jól szervezettnek találta a menekültek helyi ellátását.[29] A látogatás után pár nappal, 1989. február 23-án már az Elnöki Tanács előtt volt a Minisztertanács felhatalmazásával Várkonyi Péter külügyminiszter és Horváth István belügyminiszter közös előterjesztése a „Romániából áttelepültek helyzetéről", amely a genfi egyezményhez

24 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, a továbbiakban MNL OL): XIX-A-21-d, 156. doboz, Emlékeztető az erdélyi menekültek ügyével foglalkozó Tárcaközi Bizottság november 11-i üléséről (Budapest, 1988. november 14.), valamint Interjú Görög Jánossal, a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2008. december 11-én. A konvencióhoz való magyar csatlakozás folyamatáról részletesen lásd: Kaszás 2008, 67–95.

25 MNL OL: XIX-J-1-j, 1989, 105. doboz, A Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttségének magyarországi látogatása (1989. február 13.). Emellett egyértelmű volt, hogy az egyezmény betartása kizárólag a szocialista országok közötti, kétoldalú kiadatási egyezmények felülírásával volt lehetséges. A szovjet blokkon belüli menekültbefogadás lehetővé tétele ugyanakkor súlyosan szembement az addigi írott és íratlan szabályokkal. Békés 2019, 337–338. 1988 végén Magyarország nemcsak Genfben, de Bécsben és Belgrádban is folytatott diplomáciai konzultációkat az UNHCR-rel való együttműködés lehetséges formáiról. Archives du ministère des Affaires étrangères (= AMAE, La Courneuve): Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Mission en Hongrie du Haut Commissariat aux Refugies (1989. február 17.).

26 Oplatka 2008, 52–53.

27 MNL OL: M-KS 288. f. 22. cs. 1989/12. ő. e.; *Népszabadság* 1989. február 24. 1., 3.

28 1989. február 13–22. közt a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium egy-egy szakértője utazott a Menekültügyi Főbiztosság meghívására Genfbe, hogy tanulmányozzák a nemzetközi menekültügyi jogot és a Főbiztosság tevékenységét. MNL OL: XIX-J-1-j -1989 105. doboz. Szakértői konzultáció a Nemzetközi Menekültügyi Hivatalban Genfben.

29 MNL OL: XIX-J-1-j-1989 105. doboz. A Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttségének magyarországi látogatása, 1989. február 13. (1989. február 28.).; AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Mission du Haut Commisariat aux Refugies en Hongrie (6/11 fevrier), (1989. február 15.).

való csatlakozás előnyeit taglalja: „(…) részessé válásunk összességében az eddiginél kedvezőbb helyzetet biztosítana számunkra és nem jelentene új, érdekeinkkel ellentétes, az eddigieket meghaladó kötelezettségvállalást. Ugyanakkor erősítené azt a tendenciát, hogy a Magyar Népköztársaság emberi jogi és humanitárius politikáját és gyakorlatát igyekszik minden lehetséges módon kapcsolni az ENSZ által biztosított univerzális kerethez."[30]

A Minisztertanács előterjesztését elfogadva az Elnöki Tanács 1989. február 24-én határozatot hozott a csatlakozásról.[31] A csatlakozási okirat letétbe helyezése az ENSZ New York-i Titkárságán 1989. március 14-én történt meg.[32] Az UNHCR a csatlakozáskor tudomásul vette, hogy Magyarország földrajzi korlátozással csatlakozott az egyezményhez, azaz azt csupán az Európában történt eseményekre (a gyakorlatban az akkor akut kihívást jelentő erdélyi menekültekre) kívánta alkalmazni, még akkor is, ha 1989-ben az egyezményben részes 105 tagállamból csupán öt élt ezzel a korláttal.[33]

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság és a mögötte álló donor országok részéről, a dokumentumok alapján úgy fest, nem merültek fel kételyek a magyar csatlakozás támogatásával kapcsolatban. Ellenkezőleg, a kapcsolatfelvétel egy számukra korábban elérhetetlen országcsoport felé nyitott utat, és az UNHCR képviselői minden lehetséges alkalommal sürgették a magyar csatlakozást, és kifejezték segítőkészségüket a magyar belső mechanizmus kialakításában.[34] A nyugati országok pozitív reagálását és támogatását az UNHCR biztosra vette, arra hivatkozva, hogy azok érdeke a menekültek megállítása Magyarországon.[35] Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az 1989 őszén kényszerűségből lemondott

30 MNL OL: XIX-J-1-j-1989, 105.d. Előterjesztés az Elnöki Tanácshoz (1989. február 23.).

31 MNL OL, MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztály iratai (1989. február 24.); *Magyar Hírlap* 1989. február 25. 1.

32 Kihirdette az 1989. évi 15. tvr. Az 1951. évi genfi egyezmény 1989. június 12-én, míg az 1967. évi New York-i jegyzőkönyv már 1989. március 14-én életbe lépett. Ennek jogi ellentmondásairól lásd Nagy 2012, 122–123.; *Magyar Hírlap* 1989. március 18. 1.

33 Madagaszkár, Málta, Monaco, Kongó és Törökország. Nagy 2012, 121. A csatlakozást követően, 1989. március 22-én az UNHCR egy újabb technikai csoportja utazott Magyarországra. Ez utóbbi alkalommal adta át a magyar fél Horn Gyula külügyminiszter Jean-Pierre Hocké főbiztosnak írt levelét, amelyben kifejezte készségét a Főbiztosság budapesti irodájának megnyitásáról folytatandó tárgyalások megkezdésére. MNL OL: XIX-J-1-j-1989 105. d.: A Menekültügyi Főbiztosság technikai csoportjának magyarországi látogatása (1989. március 23.); *Magyar Nemzet* 1989. március 22. 3.

34 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: A Menekültügyi Főbiztosság ténymegállapító küldöttségének magyarországi látogatása (1989. február 13.).

35 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: Kapcsolatunk a Menekültügyi Főbiztossággal (1989. május 2.). Az UNHCR-rel történő magyar kapcsolatfelvétel különösképp fontos volt Ausztria

Jean-Pierre Hocké főbiztos népszerűségvesztéséhez részben az is hozzájárult, hogy egyes nyugati országok szerint túlzott aktivitást mutatott a kelet-európai térség bevonásában, és nem minden kormány vette jó néven, hogy a donor országok „sokkal nagyvonalúbb anyagi bekapcsolódását" szorgalmazta.[36]

Bár e tanulmánynak nem célja, hogy bemutassa a keletnémet menekültek ügyét, ami az osztrák–magyar határnak a történetírás által részletesen feldolgozott ideiglenes megnyitásához vezetett, de fontos megjegyezni, hogy Magyarország részessége az 1951-es genfi menekültügyi egyezményben ösztönzőleg hatott 1989 nyarán az NDK-ból érkező, NSZK felé továbbutazni kívánó keletnémet állampolgárokra is.[37] Ugyan a donor országok álláspontja ellenére Magyarország nem tekintette a keletnémeteket az egyezmény alá tartozó menekülteknek, a budapesti UNHCR-iroda gyors megnyitása mögött is megfigyelhető az NSZK-nak a Menekültügyi Főbiztosságnál folytatott aktív lobbitevékenysége.[38] Magyarország néhány héttel az UNHCR budapesti irodájának megnyitása előtt, 1989. szeptember 10-én döntött a magyar–osztrák határ megnyitásáról az NSZK-ba továbbutazni szándékozó keletnémet menekültek előtt. A velük kapcsolatban tanúsított humanitárius bánásmódért az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága is elismerését fejezte ki a magyar kormány felé.[39]

Magyarország, mint a Varsói Szerződés országai közül az első tagállam, amely csatlakozott az 1951-es genfi menekültügyi egyezményhez, a menekültügyet érintő nemzetközi fórumokon is fontos szerepet kapott az 1990-es évek elején. Jugoszláviával együtt meghívottja volt az UNHCR által a nyugati országok számára szervezett tanácskozásoknak, ahol a szocialista országok átalaku-

számára, amelyet szomszédos országként a leginkább érintettek a Magyarországról Nyugat felé továbbutazó romániai menekültek. Knoll 2022, 517–518.

36 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93. doboz: Menekültügyi Főbiztosság rendkívüli VB ülése /1990. május 28–30./, (1990. június 28.). A keleti blokk országai már nagyobb gyanakvással fogadták a magyar csatlakozást, amely 1989-ben a Szovjetunió tájékoztatása, hallgatólagos jóváhagyása mellett történt. A gyakorlatban azonban a Varsói Szerződésen belül továbbra is abszurdnak tűnt a gondolat, hogy a szövetségi blokk országainak állampolgárait menekültként kezelje Magyarország. MNL OL: XIX-J-1-j-1989 105. doboz. Szakértői konzultáció a Nemzetközi Menekültügyi Hivatalban Genfben (1989. február 28.); Interjú Görög Jánossal, a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2008. december 11-én.

37 Lásd: Jobst 2010; Slachta 2016, 256–258.

38 Tóth I. 2010, 74–77.

39 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN), Contributions to UNHCR for the programme of assistance to asylum seekers and refugees in Hungary – 1989. Contributions to UNHCR for the programme of assistance to asylum seekers and refugees in Hungary – 1989.

lása következtében várható migrációs és menekültügyi kihívásokat tárgyalták meg a nyugat-európai és az észak-amerikai államok képviselői. 1990-ben, amikor ezek az országok többmilliós nagyságrendű kivándorlást vártak a kelet-európai térségből, elsősorban a Szovjetunióból,[40] de a nemzetiségi feszültségek miatt Jugoszláviából, Romániából, illetve gazdasági okokból a korábbi keleti blokk más országaiból is, a menekültügyi főbiztos koordinátorának megfogalmazása szerint jelentős mértékben kívántak Magyarországra támaszkodni „a kelet–nyugati menekültügyi párbeszéd további alakulásában".[41] A főbiztosság európai koordinátora javasolta Magyarországnak a gyors és aktív bekapcsolódást valamennyi intézményes és *ad hoc* integrációba, így például a csatlakozást a dublini egyezményhez.[42] Az ENSZ-szervezet meglátása szerint ugyanis Magyarország kerül „Ausztria hagyományos kelet–nyugati tranzit-szerepébe".[43] Az UNHCR Magyarország iránti bizalmát mutatja, hogy az 1991-ben a korábbi szocialista blokkból a menekültügyi egyezményhez csatlakozó új országoknak szervezett menekültügyi képzési programjában Magyarországot – amelyet a főbiztos szerint „nem is lehet kompenzálni eddigi áldozatos és példamutató menekültügyi tevékenységéért" – a kelet-közép-európai régióban oktatói szerepbe helyezi, tekintettel arra, hogy „a régió legrégebbi menekültügyi tapasztalatokkal rendelkező országa".[44]

Az UNHCR budapesti irodájának tapasztalatai

Magyarország kormánya 1989. október 4-én írta alá a megállapodást az UNHCR budapesti irodájának megnyitásáról, hogy elősegítse a szervezet együttműködését a genfi egyezmény új tagállamával a menekültek nemzetközi védelme és a humanitárius segítségnyújtás területén. A szerződés hangsúlyt fektetett a kormány és az UNHCR párbeszédére és együttműködésére a menekülteket támogató projektek előkészítésében és megvalósításuk valamennyi fázisának figyelemmel kísérésében. Ezzel egy időben Magyarország és az UNHCR egy 1989. június 1. – 1990. március 31. közötti időszakra szóló projektmegállapo-

40 Gatrell 2013, 254.

41 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93. doboz: UNHCR jelentése az 1990. januári bécsi „Kelet-nyugati népmozgalmak" c. tanácskozásról (1990. június).

42 Az 1990. június 15-én 12 európai ország által aláírt dublini egyezmény (2013 óta Dublin III. rendelet) célja volt megakadályozni, hogy a menedékkérők az akkori Európai Gazdasági Közösségen belül több tagországban is benyújthassák menedékkérelmüket.

43 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93. doboz: Információk a Menekültügyi Főbiztosságról (1990. november 12.).

44 MNL OL: XIX-J-1-k-1991, 103. doboz: Menekültügyi Főbiztosság tisztviselői magyar vonatkozású kérdésekről (1991. január).

dást is kötött a menekültek magyarországi befogadásáról.[45] A támogatást elsősorban a menekülteket befogadó állomások kialakítására, felszerelésére, valamint a menekültek lakhatásának biztosítására, átképzésük, szükség esetén nyelvtanulásuk támogatására lehetett felhasználni.[46] A genfi egyezményhez történt magyar csatlakozást követően, 1989 májusában az UNHCR 5,2 millió USD összegben rendkívüli segélyfelhívást indított elsősorban a Romániából érkező menekültek támogatására, amelyből több körös lobbitevékenységet követően csaknem 5 millió USD folyt be a szervezethez.[47] A legnagyobb donor országok között szerepelt első helyen az NSZK, majd Finnország, az Amerikai Egyesült Államok, Hollandia, Svájc és Ausztria, mellettük Japán, Franciaország és az Egyesült Királyság is hozzájárultak az UNHCR magyarországi programjához.[48]

Az UNHCR budapesti irodája 1989. október 15-én kezdte meg működését Budapesten.[49] A magyar vezetés – jugoszláv példát követve – eredetileg magyar

45 A megállapodás eredetileg 1 millió USD összegű támogatásról szólt, amelyet aztán 1989 decemberében 3 millió USD-re növeltek. Agreement between UNHCR and the Government of the Hungarian People's Republic regarding establishment of UNHCR office (10a/1-1989/4); October 1989, item; UNHCR Agreements with Governments and Organisations; Box 7 ARC-2/B34 (1989. október).

46 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával a Magyarországon tartózkodó menekültek letelepítéséhez történő segítségnyújtás tárgyában kötendő megállapodás (1989. július 10.).

47 UNHCR Archives: Visit of the High Commissioner Hungary. 12-15 April 1992. S. J. P. [Søren Jessen Petersen] (13/5/20.3-45) (1992. április). Az UNHCR Európai és Észak-Amerikai Osztályának vezetője, Fiorella Cappelli többször is csalódását fejezte ki amiatt, hogy várakozásaikkal ellentétben a szervezet felhívása nem talált komoly visszhangra. Az első hónapokban a kért összegnek csupán a töredéke folyt be, így kérdésessé vált a támogatási program megvalósíthatósága, amit Cappelli a lehetséges donor országok, így Franciaország irányába is jelzett. AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Le HRC et les demandeurs d'asile roumains en Hongrie (1989. július 12.).

48 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN), Contributions to UNHCR for the programme of assistance to asylum seekers and refugees in Hungary – 1989; AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, H.C.R.: Refugies roumains en Hongrie (1990. április 30.).

49 UNHCR Archives: External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988–1994 (1989. október).

állampolgárt javasolt a budapesti iroda vezetőjének.[50] Az UNHCR döntése értelmében a posztot végül Wen-Hsien Huang, hongkongi születésű brit állampolgár nyerte el, aki addig az UNHCR szervezetén belül a genfi központ mellett az 1980-as években Thaiföldön és Pakisztánban volt kiküldetésben.[51] A helyettesi posztot a magyar kormány javaslatára Laukó Károly, a Béke Világtanács korábbi magyar titkára töltötte be.[52]

1989. december közepére az iroda működésének minimális feltételei teljesültek, bár a belső jelentésekből kiderül, hogy az UNHCR szembesült azzal, hogy a tervezettnél jóval több időbe és erőfeszítésbe telik az irodanyitás olyan helyszínen, ahol „az alapvető felszerelések és szolgáltatások hozzáférhetősége rendkívül korlátozott".[53] A kezdeti időszak prioritása az UNHCR bemutatkozása, kapcsolatfelvétele volt a fontosabb intézményekkel és lehetséges partnerekkel, beleértve a központi és a helyi közigazgatás szereplőit, illetve a diplomáciai testület tagjait. A magyar közigazgatáson belül az UNHCR irodájának fő partnerei az 1989 áprilisától a Belügyminisztérium irányítása alatt működő Menekültügyi Hivatal, illetve a Külügyminisztériumon belül a Multilaterális Főosztály, majd a Konzuli Főosztály voltak. Emellett már az első hetekben kapcsolatba léptek a Magyar Vöröskereszttel, akárcsak az erdélyi menekültek ellátásában fontos szerepet betöltő magyar református egyház püspökével, akik együttműködési készségüket fejezték ki az UNHCR budapesti irodájával.[54] Ezzel párhuzamosan a budapesti irodavezető, Wen-Hsien Huang felvette a kapcsolatot azon donor országok nagyköveteivel, akiktől a magyarországi menekültügyi program támogatását várták.[55] Az első hónapokban számos egyéni kérdés, megkeresés érke-

50 AMAE: Nations Unies et Organisations Internationales, 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO, Mission en Hongrie du Haut Commissariat aux Refugies (6/11 fevrier), (1989. február 15.).

51 MNL OL: XIX-J-1-j 105. doboz: A Menekültügyi Bizottság budapesti irodájának vezetője (1989. szeptember 14.).

52 Kezdetben mellettük egy jogtanácsos és három helyi alkalmazott dolgozott az irodában.

53 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

54 UNHCR Archives External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN), Incoming Cable (1989. november 23.).

55 Első körben Ausztrália, Belgium, Kanada, Dánia, Franciaország, Olaszország, Japán, Norvégia, Svédország és az Egyesült Királyság nagykövetségével. Emellett az irodavezető köszönetet mondott a programot már támogató országok, Ausztria, az NSZK, Hollandia, Svájc és az Amerikai Egyesült Államok nagykövetének. UNHCR Archives: External Rela-

zett az UNHCR budapesti irodájához, többségében azzal a céllal, hogy segítséget kapjanak nyugati országokban történő letelepedéshez.[56]

A menekültügy nyugati kezelési mintáját tanuló magyar államigazgatásnak a Budapesten újonnan működésbe lépett ENSZ-képviselettel való együttműködése nem ment zökkenőmentesen. A budapesti irodavezető proaktív fellépését a magyar hatóságok sokszor nem nézték jó szemmel. Már egy évvel az irodanyitás után arról tudósítanak a külügyi jelentések, hogy „a budapesti iroda és a magyar hatóságok viszonyát feszültségek terhelik". Magyar részről azt sérelmezték, hogy Wen-Hsien Huang „kapcsolattartási kötelezettségeit rosszul értelmezve indokolatlanul magas szintekre törekszik, ezáltal nem fordít figyelmet azon természetes partnereire, akik az ügyeket a legjobban ismerik". Emellett úgy ítélték meg, hogy magyar helyettesét, a szocialista rendszer diplomáciai karrierjéből a nyugati országok által létrehozott ENSZ-szervezetbe „átigazolt" Laukó Károlyt „nem foglalkoztatja megfelelően".[57] A vezető és magyar helyettese, illetve az iroda és a magyar igazgatás közti feszültségeket az UNHCR is érzékelte, és már 1990 novemberében döntést hoztak Huang irodavezető visszahívásáról. A magyar helyettes munkáját „kettős lojalitásából adódóan" a főbiztosság kezdetektől problémásnak nevezte, ami gondokat okozott az iroda működésében. Szerződését így első éve lejártával nem hosszabbították meg.[58]

Huang visszahívása után az UNHCR 1991 februárjától Lars Thomas Birath svéd tisztviselőt választotta a budapesti irodavezetői posztra. 1994-ig tartó hivatali idejében új szintre léptek Magyarország és az UNHCR kapcsolatai.

tions – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988–1994, Incoming Cable (1989. november 23.).

56 Az érdeklődők zöme ugyan nem tartozott az UNHCR hatáskörébe, viszont a beszámolók szerint az alkalmazottak idejéből igen sokat elvett meghallgatásuk. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

57 MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93.doboz: A UNHCR budapesti irodájának tevékenységéről (1990. október 28.).

58 Az irodanyitást követő évben a Menekültügyi Főbiztosság szűkülő anyagi keretei miatt takarékossági szempontok, valamint a térségben végbemenő újabb változások is indokoltak szervezeti átalakításokat. Az UNHCR új terveiben szerepelt, hogy Bécsbe helyezze a kelet-közép-európai regionális központot, ahonnan a budapesti, bukaresti, prágai és varsói irodát is koordinálnák, tekintettel a bécsi iroda hagyományaira, tapasztalataira és megfelelő személyi állományára. A magyar Külügyminisztérium a tervet nem támogatta, tartva tőle, hogy az átalakítás a budapesti iroda lefokozását és a magyar helyzet lebecsülését jelentené, ami a donor országok felé is negatív üzenetet közvetítene, és a menekültügyi támogatások mérséklődésével járna. MNL OL: XIX-J-1-j-1990 93.d. UNHCR elképzelései a budapesti iroda átalakításáról (1990. november 23.).

Az ENSZ-szervezet részéről az új tereppel való ismerkedés, magyar részről pedig a hiányzó intézményi és jogszabályi keretek alapjainak kialakítását követően a Magyarországgal szemben támasztott elvárások is erősödtek a főbiztosság részéről.

A földrajzi korlátozás kérdése

Míg a Menekültügyi Főbiztosság 1990-re felállított céljai közt még nem szerepelt a menekültügyi egyezmény elfogadása óta a magyar fél által fenntartott, az Európán kívüli menekülteket érintő földrajzi korlátozás eltörlésének szándéka, 1991-től az központi kérdéssé vált, amelyet a főbiztosság minden lehetséges alkalommal felvetett.[59] Ennek oka azonban nemcsak az volt, hogy az UNHCR a magyar kormány és a közvélemény nyitottabb, elfogadóbb hozzáállását erősítse az Európán kívüliek irányába. Egyrészről a Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodájának korlátozott kapacitásaiból sok időt és energiát elvett, hogy a magyar korlátozás 1997. évi feloldásáig ők kezelték és bírálták el az Európán kívüli menekültek kérelmeit[60], még ha ezek száma töredéke is volt a Romániából, majd Jugoszláviából érkezőkének, és túlnyomó többségüket az iroda megalapozatlannak tartotta.[61] Másrészről a menekültstátuszt elnyerteknek rendkívül nehéz volt befogadóországot találni a bevándorláspolitikájukat szigorító nyugati országokban.[62] A megkeresett nagykövetségek elutasításukat azzal indokolták, hogy inkább Magyarországnak kellene visszavonnia a földrajzi korlá-

59 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

60 Interjú Ambrus Ágnessel, a BM Menekültügyi Hivatal, majd az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodájának munkatársával. Készítette Neményi Mária 2023. szeptember 26-án az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

61 1990-ben összesen 128 Európán kívüli kérelmezőből 12 főnek adta meg az UNHCR budapesti irodája a menekültstátuszt: 11 szomáliai és egy iraki állampolgárnak. 1991 folyamán az irodát felkereső kb. 500 főből azt csupán 15 fő kapta meg. Az érdeklődők egy részének még a kérelem benyújtása előtt nyoma veszett. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.). Lásd még: Nagy 2012, 152–154.

62 UNHCR Archives Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN) 1990–1990, Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

tozást, és integrálnia az Európán kívülről érkező menekülteket.[63] A magyar korlátozás feloldása esetén a kérelmezők helyi letelepítése elméletben valóban egyszerűbben lett volna kivitelezhető, bár a gyakorlatban többségük Birath jelentései alapján tovább kívánt utazni Nyugat felé, a jobb életfeltételek reményében, és kérelmüket csak végső megoldásként nyújtották be Magyarországon. Az Európán kívüli menekültek átmeneti gondozásáról és ellátásáról az UNHCR a Magyar Vöröskereszttel kötött projektszerződést.[64]

Bár a magyar hivatalnokok és politikusok egy része kínosnak érezte a földrajzi korlátozás fenntartását, a döntéshozók álláspontja az volt, hogy a nyitáshoz előbb stabil gazdaságra és a határoknak az illegális bevándorlók előtti biztos védelmére van szükség.[65] A fokozott gazdasági nehézségek mellett – amelyet érvelésük szerint egy nagyobb menekülthullám tovább súlyosbítana – a magyar közvélemény felkészületlenségével indokolták a földrajzi korlátozás fenntartását.[66] Jeszenszky Géza külügyminiszter Sadako Ogata főbiztossal folytatott 1991. február 19-i tárgyalásán ezt úgy fogalmazta meg, hogy Magyarország felkészül a nyitásra, bár a menekültek számának várható növekedése további anyagi terhet róna az országra. Úgy vélte, hogy a magyar társadalom összességében nem áll készen arra, hogy más kulturális hátterű személyeket befogadjon, fennáll a rasszizmus veszélye, és a társadalom érzékenyítése időbeli telik. Állítását azzal támasztotta alá, hogy néhány ezer kubai, vietnámi és közel-keleti külföldi munkavállaló Magyarországon maradása is ellenséges reakciókat váltott ki, és hogy az ellenséges hozzáállás gazdasági nehézségek idején tovább erősödhet. A magyar külügyminiszter kiemelte annak fontosságát, hogy az UNHCR a népességmozgások kiváltó okaival is foglalkozzon.[67]

63 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

64 Uo.

65 UNHCR Archives: Programming and Evaluation - Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

66 UNHCR Archives: External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988-1994, Note for the file, Meeting of the High Commissioner with Dr. G. Jeszenszky, Minister for Foreign Affairs, Hungary (1991. február 19.).

67 UNHCR Archives: External Relations – Relations with Governments – Hungary (11/3/01-010.HUN) 1988–1994, Note for the file, Meeting of the High Commissioner with Dr. G. Jeszenszky, Minister for Foreign Affairs, Hungary (1991. február 19.); Interjú Jeszenszky Géza volt külügyminiszterrel. Készítette: Kecskés D. Gusztáv és Kemény János, 2024. november 29.

A magyar érvelés megalapozottságát gyengítette, hogy 1991-től a Magyarországéhoz hasonló kihívásokkal küzdő volt szocialista országok – Csehszlovákia, Lengyelország és Románia – is a menekültügyi egyezmény részesévé váltak, földrajzi korlátozás nélkül, így a merev magyar hozzáállás még kevésbé volt érthető a főbiztosság számára. Thomas Birath irodavezető fontosnak tartotta a nemzetközi nyomás fenntartását, mivel ahogy fogalmazott, „belpolitikai szinten kevesen vannak – ha vannak egyáltalán –, akik felemelik a hangjukat a változtatásért".[68]

Mindeközben az 1990-es évek elején a nyugati országok is folyamatosan igyekeztek Magyarországra nyomást gyakorolni a migrációs politika területén, hogy szigorúan járjon el az országból illegálisan továbbutazni szándékozókkal szemben.[69] A magyar hatóságok ennek az elvárásnak megfelelni igyekezve valóban szigorítottak eljárásukon, viszont közben a határon a magyar hatóságok által megállított, kitoloncolásra vagy Európán kívülről érkezőként az UNHCR eljárására váró menekültek abban a kerepestarcsai táborban várakoztak, amelynek körülményeit az 1990-es évek elején nemcsak a magyar és a nemzetközi sajtó, de az UNHCR belső jelentései is rendszeresen bíráltak.[70] A Menekültügyi Főbiztosság ugyan megfelelőnek tartotta a tábort fenntartó magyar hatóságok együttműködési készségét, ugyanakkor nehezményezte a magyar rendőröknek, hivatalnokoknak a menekültekkel (különösképp az Európán kívüliekkel) szembeni, idegenellenességet és gyanakvást tükröző hozzáállását.[71] Némiképp paradox módon az UNHCR budapesti irodájának 1992. februári jelentése azt állapítja meg, hogy Magyarország aktív bekapcsolódása a nemzetközi migrációs és menekültügyi konferenciákba azt is eredményezte, hogy az ország közelebbről megismerte az európai eljárásmódokat e területen, és maga is alkalmazni kezdte az illegális bevándorlókkal szembeni szigorúbb intézkedések európai érvrendszerét. Azaz a szocializmus zárt évtizedeit követően a kezdeti megengedőbb bevándorláspolitika irányából éppen nyugati mintára mozdult el Magyar-

68 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting i.n UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

69 Ennek oka részben a nyugat-európai országokban benyújtott menekültügyi kérelmek számának erőteljes növekedése volt ebben az időszakban: míg 1988-ban 290 000, 1989-ben már 320 ezer, 1990-ben pedig 420 ezer volt a kérelmek száma. Az UNHCR 1991. évi jelentése: https://www.unhcr.org/publications/report-united-nations-high-commissioner-refugees-1991, Letöltés ideje: 2025. április 8.

70 Lásd *Magyar Hírlap* 1990. október 17. 4.; *Magyar Hírlap* 1992. január 8. 9.; *Népszava* 1992. január 14.; *Népszabadság* 1991. november 18. 7.

71 UNHCR Archives: Visit of the High Commissioner Hungary. 12-15 April 1992. S. J. P. [Soren Jessen Peter-Petersen] (13/5/20.3-45) (1992. április).

ország a szigorúbb eljárások felé. Ennek következményeit az UNHCR budapesti irodája is megérezte, ahol 1991 második felétől a korábbiakhoz képest jelentősen megnőtt az eredetileg Nyugat felé tartó, Európán kívülről érkezők menekültkérelmeinek száma.[72]

Szemléletformáló támogatás?

A földrajzi korlátozás fenntartása mellett a másik érzékeny kérdés, amely mind a Németh Miklós, mind az Antall József által vezetett kormányok idején a konzultációk során folyamatosan napirenden szerepelt, a Magyarországnak nyújtott UNHCR-támogatás mértéke volt. Ez a kezdetektől elmaradt a magyar vezetés által reméltektől, és nem nyújtott megoldást a menekültek ellátásának finanszírozására. A Menekültügyi Hivatal egy 1989. októberi jelentése szerint ráadásul a menekültügyi egyezményhez való csatlakozás ténye a szocialista blokkon belül önmagában vonzóvá tehette Magyarországot, mint cél- vagy tranzitországot: „az országban végbemenő demokratizálódási folyamat, csatlakozásunk a genfi egyezményhez és a műszaki határzár megszüntetése a magyar-osztrák határon, vonzóvá teszi az idemenekülést." A belső elemzés szerint a rendszerváltást kísérő nehéz gazdasági helyzetben a menekültek érkezése „egyre kevésbé elviselhető terhet ró Magyarországra". A Menekültügyi Hivatal nézőpontjából különösen a nem magyar nemzetiségűek számbeli növekedése okozott gondot, akik nem beszélnek magyarul, és így nem tudtak vagy nem is akartak munkát vállalni. Céljuk a továbbutazás Nyugat felé, azonban „*alig mutatkozik készség a befogadásukra*", az NSZK által befogadott német nemzetiségűek kivételével.[73]

Bár 1990-ben a Szovjetunió összeomlásához kapcsolódó félelmek, miszerint milliós nagyságrendben érkeznek majd a szomszédos országokba menekültek, nem következett be, ugyanakkor a magyar hatóságok a támogatás fenntartása vagy növelése mellett azzal érveltek, hogy a Romániából érkező menekültek száma a várakozásokkal ellentétben az 1989. decemberi romániai eseményeket követően sem csökkent, sőt a magyar kisebbséget sújtó 1990. már-

72 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991,1 (1992. február 7.); Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültszolgálatának egykori vezetőjével, Készítette: Kaszás Veronika, 2009. február.

73 MNL OL: XIX-B-11-1989: Menekültügyi és Migrációs Hivatal iratai (1989. október).

ciusi eseményeket követően[74] újra növekedésnek indult.[75] A magyar fél többször jelezte az UNHCR felé, hogy bár továbbra is emberséges hozzáállásra törekednek, az egyre növekvő anyagi terheket az ország nem sokáig tudja egyedül viselni, számítanak a nemzetközi szolidaritásra a menekültek megfelelő ellátásában.[76] A Menekültügyi Hivatal adatai szerint 1990-ben 18 000 fő érkezett Romániából, akik közül 3300-an kaptak menekült státuszt. Így 1990 végén összesen mintegy 30 000 romániai menekült élt Magyarországon, akik közül 4000 fő kapta meg formálisan az egyezmény szerinti menekültstátuszt.[77]

Az UNHCR háttéranyagai szerint az általuk nyújtott támogatás 1989–1991 közt összességében a magyar menekültügyi költségeknek mintegy 10%-át fedezte, figyelembe véve az egészségügy, az oktatás és a talán legnagyobb kihívást jelentő elszállásolás területén nyújtott támogatásokat és költségeket is.[78] A főbiztosság pontosan tisztában volt azzal, hogy a gazdasági átalakulás közepette Magyarország pénzügyi válsággal, növekvő munkanélküliséggel, inflációval, lakáshiánnyal küzd, az igen magas állami adósságállomány mellett.[79] Az ENSZ

74 Ennek legdrasztikusabb példája volt, amikor Marosvásárhelyen a magyar közösség 1990. március 15-i békés ünnepi megemlékezésével kezdődő tüntetések március 19–20-ra öt halottat és több száz sebesültet követelő véres utcai összecsapásokba torkolltak a román ellentüntetők megjelenésével. Részletesen lásd: Novák 2014, 228–231.

75 A Menekültügyi Hivatal 1990. július 31-i adatai alapján Magyarországon megközelítőleg 30 000 menekült tartózkodott, akiknek több mint 78%-a magyar volt, 17%-a román, 3%-a német és csupán 1%-a egyéb nemzetiségű. UNHCR Archives: Assistance – Resettlement – Immigration – Hungary (11/3/52-522.HUN) 1988-1993, Settlement of Refugees in Hungary (1990. július 31.).

76 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN) 1987–1994, The situation in Hungary (1990. június 29.); UNHCR Archives: Assistance – Resettlement – Immigration – Hungary (11/3/52-522.HUN) 1988–1993, Visit to the High Commissioner by Mr. E. Morvay, Secretary of State, Ministry of Interior, Hungary (1991. november 27.).

77 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

78 A menekültek magyarországi integrációs programjára az eredetileg tervezett keretnek 1990-ben végül a 75%-a, 750 000 USD, míg 1991-ben az 50%-a, 450 000 USD jutott. A csökkenő költségvetést az UNHCR a Jugoszlávia felől érkező menekültek növekvő számával indokolta. UNHCR Archives: Visit of the High Commissioner Hungary. 12–15 April 1992. S. J. P. [Soren Jessen Peter-Petersen] (13/5/20.3-45) (1992. április).

79 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), 1990–1990, Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

Menekültügyi Főbiztossága erre való tekintettel támogatta a képzési, átképzési feltételek fejlesztését is, amelyhez Magyarországon nem volt meg a megfelelő intézményrendszer, miután a szocializmus évtizedeiben nyilvánosan nem létezett érdemleges nagyságrendű munkanélküliség.[80] Ugyanakkor az UNHCR saját pénzügyi megszorításai közepette nem tudott a „normális körülmények között elfogadható mértékű" magyar kérésnek megfelelő nagyságrendű támogatást nyújtani. Thomas Birath budapesti irodavezető menekülteket támogató partnerekkel és szervezetekkel folytatott magánbeszélgetései során azzal a félelemmel szembesült 1990-ben, hogy a magyar közvéleménynek a menekültek irányába addig tanúsított befogadó hozzáállása és – az erdélyi magyarok esetében részben nemzeti együttérzésből fakadó – segítőkészsége a növekvő nehézségek mellett mérséklődni fog, és a következő években megkérdőjeleződik a befogadó, nyitott politika fenntarthatósága. Sokan csalódottságukat fejezték ki amiatt, hogy bár 1988–1989-ben mindenki a nyitott befogadásra bátorította Magyarországot, az UNHCR 1989. évi felhívására mégis mérsékelt lelkesedéssel reagáltak a donor országok. A budapesti UNHCR-iroda jelentése szerint sokak szemében az, hogy az UNHCR nem tudta teljesíteni a felhívásában kitűzött támogatási összeg biztosítását, azt bizonyította, hogy a szervezet nem képes elősegíteni a nemzetközi felelősségmegosztást, és a donor országok nem vesznek tudomást Magyarország gazdasági és politikai helyzetéről.[81]

Bár a romániai menekültek száma 1991-től a román helyzet viszonylagos stabilizálódása következtében csökkent, és a Szovjetunió területéről érkezők száma is mérsékelt maradt, 1991 nyarától, a jugoszláviai háború kitörésével kezdetét vette a második világháborút követő időszak legnagyobb európai menekültválsága.[82] Az 1991 második felében Magyarországra érkező 40-50 ezer regisztrált, valamint becslések szerint további 16-17 ezer nem regisztrált jugoszláv menekült új kihívás elé állította a működésében még tanulási fázisban lévő magyar menekültügyi rendszert.[83] Először szembesültek azzal a magyar

80 MNL OL: XIX-B-11, Javaslat a menekültek képzési hátteréhez szükséges feltételek fejlesztéséhez (1989. április).

81 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1989–1990 and Programming for 1990–1991 – Hungary (11/3/11-110.3.HUN), 1990–1990, Records of the Central Registry F6, Revised 1990 and proposed 1991 assistance in Hungary (1990. április 5.).

82 Gatrell 2013, 254.

83 Az 1991-ben Magyarországra érkezetteknek csupán töredéke, az UNHCR adatai alapján 5192 fő nyújtott be a magyar hatóságoknál az 1951-es genfi egyezmény szerinti menedékkérelmet: közülük 3751 fő érkezett Romániából (77%-uk magyar nemzetiségű), 738-an a Szovjetunió területéről (55%-uk magyar nemzetiségű) és 485-en Jugoszláviából. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in

hatóságok, hogy a menekültek többsége nem magyar nemzetiségű volt.[84] Többségük ideiglenes menedéket kért, amelyet kivétel nélkül meg is kaptak, míg kis számban indították el a genfi egyezmény szerinti menekültstátusz iránti kérelmet (1991-ben 485 fő). Az alacsony szám az UNHCR budapesti irodavezetőjének elemzése szerint a magyar hatóságok előzetes szelektálásának az eredménye, akik próbálták eleve kiszűrni a nem megalapozott kérelmeket, más tartózkodási formát biztosítva azoknak, akik Magyarországon kívántak maradni.[85] 1991-től aztán a délszláv háborús övezetből érkező menekültek ellátására az UNHCR Vészhelyzeti Alapja nyújtott támogatást Magyarországnak.[86]

Bár a főbiztosság, illetve közvetve a donor országok konkrét anyagi támogatása fontos szempont volt Magyarország számára, a szervezet segítsége a menekültellátási rendszer kiépítésében nemcsak ebben a formában mutatkozott meg. Hosszú távú szemléletformáló hatásában talán még lényegesebb volt az a gyakorlati tudásátadás, tapasztalatmegosztás, ami a szovjet típusú, egypárti szocialista rendszerből a nyugati, jogállami demokráciák menekültügyi rendszere felé való elmozduláshoz volt szükséges. Ez megmutatkozott a menekültek meghallgatási folyamatának és az elbírálás módjának oktatásában, a magyarországi befogadóközpontok kialakításának és működtetésének figyelemmel követésében[87] és az újonnan kialakított menekültügyi intézményrendszerben dolgozó magyar hivatalnokoknak szervezett képzéseken is.[88] A menekültügyi eljárás-

1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

84 65-70%-uk horvát, 25-30%-uk magyar és 5%-uk szerb nemzetiségű volt. 5500 főt a magyar kormány által létrehozott 24 táborban, míg kb. 20 000 főt magánszemélyeknél szállásoltak el. Uo.

85 A magyar hatóságok előszűréséről az UNHCR nem kapott statisztikákat. Uo.

86 UNHCR Archives: External Relations – Visits by Non-HCR Personalities – Hungary (11/3/01-013.HUN) 1989–1991.

87 A szervezet már a Magyarországgal folytatott első konzultációktól kezdve gyakorlati ajánlásokat adott ezekkel kapcsolatban, javasolva, hogy ne menekülttáborokat, hanem a menekültek szűrését és befogadását elősegítő központi állomásokat állítsanak fel a magyar hatóságok. MNL OL: XIX-J-1-j, 1989, 105. doboz: A Menekültügyi Főbiztosság tényfeltáró küldöttségének magyarországi látogatása (1989. február 13.). Az UNHCR budapesti irodájának 1990–1991-es célkitűzései alapján legalább négyhavonta felkeresték valamennyi központot, és felvették a kapcsolatot a helyi hatóságokkal is. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1990-1991 and Programming for 1991–1992 – Hungary (11/3/11-110.4.HUN), Reporting on UNHCR Activities 1990–91 (1991. április 15.).

88 UNHCR Archives: Protection and General Legal Matters – General – Protection – Hungary (11/3/60-600.HUN) 1987–1994.

ban dolgozó tisztségviselőknek, az újonnan nyílt befogadóállomások vezetőinek komoly gyakorlati segítséget jelentett, hogy részt vehettek az UNHCR helyi irodájának menekültekkel folytatott interjúin. Másrészt az UNHCR munkatársai is többször jelen voltak a magyar hatóságok meghallgatásain. Az UNHCR által biztosított tanulmányutak, intézménylátogatások, tájékoztató anyagok, gyakorlati kézikönyvek mind iránymutatóként szolgáltak a magyar munkatársaknak.[89] Ilyen formában az UNHCR tudásátadása az emberi jogi nézőpontokat igyekezett erősíteni az utasítás-központú, külföldiekkel szemben gyanakvó rendszerben szocializálódott belügyi állomány körében, ahonnan nagyrészt a magyar menekültügyi hatóságok személyi állománya kikerült.

Thomas Birath UNHCR-irodavezető jelentései alapján a szemléletformálás sikeressége elmaradt a várakozásoktól. 1991–1994 közötti budapesti hivatali ideje alatt egyre erőteljesebben hangsúlyozta az ENSZ-szervezet és a magyar Menekültügyi Hivatal eltérő működése, intézményi öröksége okozta feszültségeket. 1991-ben még elfogadással jegyezte meg, hogy a magyar hivatal nem az UNHCR által elvárt módon tervez és készíti jelentéseit, statisztikáit, és hangsúlyozta, hogy a szűkös személyzet mellett azt is figyelembe kell venni, hogy egy átalakuló országról van szó, amelynek hivatalnokait segíteni és képezni szükséges ezen a területen is. Akadályozta mind a magyar hivatal, mind a befogadóállomások munkatársaival folytatott mélyebb eszmecserét a közös nyelv hiánya is, sokakkal csak tolmács segítségével tudtak érintkezni.[90] Két évvel később már erősebb kritikákkal illette a Menekültügyi Hivatalt, hangsúlyozva, hogy a működésében fennálló problémák a szervezet múltjában gyökereznek. Az 1989-ben felállított iroda alkalmazottainak nagy része a Belügyminisztériumhoz tartozott, kevesen jöttek kívülről, és Birath szerint csak egy-két fő volt az „új Magyarország" képviselőjének tekinthető. Meglátása szerint senki nem a menekültkérdés iránti érdeklődése miatt volt a magyar hivatalnál, és annak bürokratikus működése a régi rezsim hagyományát követte. A merev, rugalmatlan szervezet centralizált működését Birath a hagyományos hadseregéhez hasonlította. Bár

89 Interjú Bárkányi Gáborral, a Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Menekültügyi Igazgatósága Szegedi Ügyosztályának vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. június 26-án; Interjú Kátai Józseffel, a békéscsabai befogadóállomás Menekültügyi Osztályának vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. augusztus 9-én; Interjú Székely Bélával, a békéscsabai menekülttábor vezetőjével. Készítette Vajda Róza és Neményi Mária 2024. február 10-én. Mindhárom interjú az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC-projekt keretében készült.

90 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

az UNHCR helyi szervezete igyekezett a fejlődés irányába mozdítani a magyar hivatalt, megállapítása szerint a folyamat nagyon nehézkesen ment.[91]

A rendszerváltás mint meghatározó kontextus

A Menekültügyi Főbiztosság és Magyarország kapcsolatát az 1990-es évek elején meghatározó fő kérdéskörök – a menekültek integrálásának, munkaerőpiaci, lakhatási problémáik megoldásának nehézségei, a földrajzi korlátozás fenntartása, a régi és új intézményi minták közötti egyensúlyozás, a magyar társadalom fokozott érzékenysége – mind szorosan kapcsolódtak a magyarországi rendszerváltás időszakát meghatározó belső, destabilizációval járó átalakuláshoz. A demokratizálódási folyamatot kísérő gazdasági átalakulás a piacgazdaság irányába, és az azt kísérő gazdasági, politikai nehézségek hangsúlyosan jelen voltak a Menekültügyi Főbiztosság budapesti jelentéseiben is, mint a magyar közvéleményt és így közvetve a menekültpolitikát is negatív irányba befolyásoló körülmény. Az új működési keretek közt megtapasztalt magas infláció és növekvő munkanélküliség, a kezdeti pozitív várakozásokkal szemben megélt nehézségek, illetve az abból fakadó társadalmi feszültségek ahhoz vezettek, hogy a magyar társadalom részéről egyre mérséklődött a menekültek befogadásának az 1980-as évek végén mutatkozó lelkes támogatása.[92]

A magát a Szovjetunió felbomlásának és az instabil jugoszláv helyzetnek az árnyékában frontvonalban érző Magyarország, a magyar vezetés szintén némi csalódással vette tudomásul, hogy a nemzetközi szolidaritás a nyugati országok részéről jóval mérsékeltebben nyilvánul meg a menekültügy terén, mint azt remélték. A régióban a menekültpolitikai nyitásban éllovas Magyarország újonnan kiépülő menekültügyi intézményrendszere sajátosan ötvözte a szocializmus évtizedeinek mélyen gyökerező örökségét – amelyet az UNHCR budapesti munkatársai sem tudtak egyik napról a másikra új alapokra helyezni – és a hidegháború lezárultával egyre kevésbé befogadó nyugati országoktól gyorsan eltanult mintákat. A kritikákkal együtt az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság irataiban világosan megjelenik az átalakuló ország saját korlátait feszegető erőfeszí-

91 UNHCR Archives: Assistance – Resettlement – Immigration – Hungary (11/3/52-522. HUN), 1988-1993, Records of the Central Registry, F19; The Evolvement of Hungarian Refugee Affairs (1993. szeptember 16.).

92 1991 októberétől a munkavállalási engedélyek védelme érdekében szigorítottak a magyar hatóságok az addigi eljárásokon. Erre való tekintettel a Menekültügyi Hivatal 1991-ben támogatási rendszert vezetett be a menekülteket foglalkoztató munkaadóknak. UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting on UNHCR Activities in 1990–1991 and Programming for 1991–1992 – Hungary (11/3/11-110.4.HUN), Reporting on UNHCR Activities 1990–91 (1991. április 15.).

téseinek elismerése is. Az erdélyi menekültek, majd a keletnémet menekültek kezelésének korábbi méltánylását követően az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodavezetője a magyar lakosság és a magyar hatóságok hozzáállását az 1991 második felében érkező jugoszláv menekültekhez a „nagylelkű bánásmód kiemelkedő példájaként" festi le.[93]

*

A tanulmány megírását támogatta az Európai Unió Horizont kutatási és innovációs programja keretében megvalósuló „*Unlikely Refuge? Refugees and Citizens in East-Central Europe in the 20th Century*" ERC Consolidator project (támogatási szerződés száma: 819461).

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest, MNL OL)

Külügyminisztérium TÜK iratai XIX-J-1.

Belügyminisztérium, Menekültügyi és Migrációs Hivatal iratai, XIX-B-11.

Állami Egyházügyi Hivatal, visszaminősített TÜK iratok (1957–1989), XIX-A-21-d.

MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya iratai, M–KS 288. f. 22. cs.

Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (Párizs, CADL):

Série: Nations Unies et Organisations Internationales (NUOI), 1986–1990, carton 2929, cote: 3302TOPO.

UNHCR Archives (Genf) Magyarországra vonatkozó iratai 1987–1991.

Interjúk

Interjú Ambrus Ágnessel, a BM Menekültügyi Hivatal, majd az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság budapesti irodájának munkatársával. Készítette Neményi Mária 2023. szeptember 26-án az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

Interjú Bárkányi Gáborral, a Belügyminisztérium Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal Menekültügyi Igazgatósága Szegedi Ügyosztályának vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. június 26-án az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

93 UNHCR Archives: Programming and Evaluation – Reporting in UNHCR Activities in 1991–1992 and Programming for 1992–1993 – Hungary (11/3/11-110.5.HUN), Reporting UNHCR Activities 1991 (1992. február 7.).

Interjú Görög Jánossal, a Külügyminisztérium Nemzetközi Jogi Főosztályának korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2008. december 11-én.

Interjú Jantsits Ágnessel, a Magyar Vöröskereszt nemzetközi osztálya korábbi vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2009. január 16-án.

Interjú Jeszenszky Géza volt külügyminiszterrel. Készítette: Kecskés D. Gusztáv és Kemény János 2024. november 29-én.

Interjú Kátai Józseffel, a békéscsabai befogadóállomás Menekültügyi Osztályának egykori vezetőjével. Készítette Vajda Róza 2023. augusztus 9-én az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

Interjú Kovács Andrással, a Magyar Vöröskereszt Menekültszolgálatának egykori vezetőjével. Készítette Kaszás Veronika 2009. február 19-én.

Interjú Székely Bélával, a békéscsabai menekülttábor egykori vezetőjével. Készítette Vajda Róza és Neményi Mária 2024. február 10-én az *Unlikely Refuge?* (Valószerűtlen menedék?) című ERC projekt keretében.

Felhasznált irodalom

Ambrus 2001
Ambrus Ágnes: A menedék a nemzetközi jogban. In: *Menedékjog a magyar gyakorlatban.* Szerk. Kőszeg Ferenc. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001. 21-46.

Békés 2019
Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció*. Budapest, Osiris, 2019.

Békés 2021
Békés Csaba: Bevezető. A magyar külpolitika fő vonásai, 1945–1990. In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990).* Szerk. Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Budapest, BTK TTI, 2021.

Bottoni 2021
Bottoni, Stefano: A magyar–román kapcsolatok, 1945–1990. In: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990).* Szerk. Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós. Budapest, BTK TTI, 2021. 271–290.

Cohen 2012
Cohen, Gerard Daniel: *In War's Wake: Europe's Displaces Persons in the Postwar Order.* Oxford, Oxford University Press, 2012.

Cutts 2000
Cutts, Mark (szerk.): *The State of the World' Refugees. Fifty Years of Humanitarian Action, UNHCR.* Oxford, Oxford University Press, 2000.

Földes 2007
Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007.

Frankl 2022
Frankl, Michal: East Central Europe as a Place of Refuge in the Twentieth Century: Introduction to the State and Patterns of Historical Research. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung.* Bd. 71 (2022) Nr. 4, 473–489. https://doi.org/10.25627/202271411251.

Gatrell 2013
Gatrell, Peter: *The Making of the Modern Refugee*. Oxford, Oxford University Press, 2013. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199674169.001.0001.

Hammerstad 2000
Hammerstad, Anne: Whose Security? UNHCR, Refugee Protection and State Security After the Cold War. *Security Dialogue* Vol. 31 (2000) 4 (December) 391–403. https://doi.org/10.1177/0967010600031004002.

Jobst 2010
Jobst Ágnes: Az állambiztonság és a keletnémet menekültügy. Dokumentumok a genfi menekültügyi egyezményhez való magyar csatlakozásról. *Betekintő* 2010/3; https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_3_jobst.pdf (letöltés ideje: 2025. március 12.).

Kardos 1989
Kardos Gábor: A menekült státusz nemzetközi jogi szabályozása és elnyerése a nemzetközi gyakorlatban. In: *A nemzeti kisebbségek és a menekültek jogai I.*. Szerk. Timoránszky Péter. Budapest, MTA Államtudományi Kutatások Programirodája, 1989. 17–37.

Kaszás 2008
Kaszás, Veronika: Diplomatic way to the 1951 Geneva Convention. *Regio* Vol. 11 (2008) 67–95.

Kaszás 2015
Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–89. Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig.* Budapest, Gondolat, 2015.

Kecskés D. 2017
Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Kádár-kormány közti kapcsolat az 1956-os magyar menekültválság idején, *Történelmi Szemle* 59. évf. (2017) 3. sz. (2017) 463–490.

Kecskés D. 2022
Kecskés, D. Gusztáv: A Cold War Humanitarian Action: The Western Admission of 1956 Hungarian Refugees. *Hungarian Historical Review* Vol. 11 (2022) No. 4, 913–935. DOI 10.38145/2022.4.913.

Knoll 2022
Knoll, Sarah: Eine „Völkerwanderung"? Die Flucht aus Rumänien und die Flüchtlingspolitik in Österreich um 1990. *Zeithistorische Forschungen* Vol. 19 (2022), Nr. 511–536. https://doi.org/10.14765/zzf.dok-2471.

Loescher 2001
Loescher, Gil: *The UNHCR and World Politics: A Perilous Path.* Oxford, Oxford University Press, 2001.

Morris 2021
Morris, Julia: The Value of Refugees: UNHCR and the Growth of the Global Refugee Industrie. *Journal of Refugee Studies* Vol. 34 (2021) No. 3, 2676–2698. DOI: 10.1093/jrs/feaa135.

Nagy 2012
Nagy Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig. Erkölcsi, politikai-filozófiai és jogi vizsgálódások.* Budapest, Gondolat, 2012.

Novák 2014
Novák Csaba Zoltán: Forradalom és rendszerváltás Marosvásárhelyen. In: *Együtt és külön. Az erdélyi magyarok önszerveződése (1989–1990).* Szerk. Bárdi Nándor – Gidó Attila – Novák Csaba Zoltán. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2014. 191–236.

Oplatka 2008
Oplatka András: *Egy döntés története*. Budapest, Helikon, 2008.

Slachta 2016
Slachta Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990.* Pécs–Budapest, Kronosz – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2016.

Tóth I. 2010
Tóth Imre: A keletnémet menekültkérdés hatása a Berlin–Bonn–Budapest „háromszög" kapcsolatrendszerére. In: *A páneurópai piknik és a határáttörés húsz év távlatából.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Sopron Megyei Város Önkormányzata – L'Harmattan Kiadó, 2010. 67–93.

Tóth J. 1994
Tóth Judit: *Menedékjog – kérdőjelekkel.* Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1994.

Tóth P. 2001
Tóth Pál Péter: Népességmozgások Magyarországon a XIX. és XX. században. In: *Migráció és Európai Unió.* Szerk. Lukács Éva – Király Miklós. Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2001. 19–42.

Türk–Nicholson 2009
Türk, Volker – Nicholson, Frances: Refugee protection in international law: an overall perspective. In: *Refugee protection in international law. UNHCR's Global Consultations on International Protection.* Szerk. Feller, Erika – Türk, Volker – Nicholson, Frances. Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 3–45.

Zieck 2022
Zieck, Marjoleine: Az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztossága. In: *Egy világraszóló történet. Az 1956-os magyar menekültválság kézikönyve.* Szerk. Kecskés D. Gusztáv – Scheibner Tamás. Budapest, BTK TTI, 2022. 49–62.